

DE NIEUWE STADHUISPENNING VAN 'S-HERTOGENBOSCH

Geslagen ter herinnering aan de 200ste sterfdag van Theodoor Victor van Berckel

Inleiding

21 september 2008¹ is de tweehonderdste sterfdag van de beroemde graveur en medailleur Theodoor Victor van Berckel. Hij was (naast wereldburger) vooral Bosschenaar, geboren en overleden in onze stad. Zijn grootvader, vader en hijzelf leverden in de 18de eeuw ruim negentig jaar lang de stadhuispenningen voor 's-Hertogenbosch. Ik ben graveur van beroep en als eerbetoon aan mijn vakbroeder uit de 18de eeuw heb ik een herdenkingspenning ontworpen, gebaseerd op de Bossche stadhuispenning van 1770 en 1785. De penning wordt in samenwerking met mijn werkgever, Venrooy Goud- en Zilverindustrie, in september uitgegeven. Ik wil het stadsbestuur vragen om deze penning bij raadsbesluit het "S.C. – Senatus Consulto" (goedgekeurd bij Raadsbesluit) te verlenen, zoals dat volgens de oude traditie altijd gebeurde.

Afb. 1: Theodoor van Berckel (1739-1808) op jonge leeftijd geschilderd door zijn broer Rutger.

¹ Over de exacte sterfdatum spreken de bronnen zich tegen; het is 19 of 21 september 1808. Dit heeft te maken met het feit dat 's-Hertogenbosch in 1808 nog geen burgerlijke stand had. Op het bidprentje wordt 19 september 1808 vermeld. Maar in een officieel document opgesteld door de broer van Th. Victor, de heer P.J. van Berckel, burgemeester van 's-Hertogenbosch en ondertekend in tegenwoordigheid van de kinderen van Th. Victor, wordt 21 september 1808 als overlijdensdatum genoemd. Via bronnen in het stadsarchief probeer ik extra gegevens te vinden die de ene of de andere datum staven.

Waarom deze penning?

Vanuit mijn vaktechnische achtergrond ben ik geïnteresseerd geraakt in het leven en werk van Theodoor van Berckel. Die interesse is langzaam overgegaan in een fascinatie door de hoge artistieke waarde van zijn werk. Door onderzoek in verschillende archieven en bestudering van zijn werk merkte ik dat Theodoor van Berckel in Nederland gedurende de hele negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw werd gezien als een der allergrootsten medailleurs en in België zijn talloze publicaties over Van Berckel en zijn werk verschenen. Ook in onze stad werd zijn werk bestudeerd. Ik noem hierbij gerenommeerde Bosschenaren zoals H. Palier, Jhr. M.A. Snoeck, Jhr. A.F.O. van Sasse van Ysselt, stadsarchivaris H. Ebeling, enzovoort. De meeste Bosschenaren kennen Van Berckel tegenwoordig slechts van de Van Berckelstraat, maar hij hoort niettemin in het lijstje van grote Bossche kunstenaars thuis. Zijn tweehonderdste sterfdag is daarom een goede aanleiding om hem opnieuw onder de aandacht te brengen. Een herdenkingspenning is een logisch middel om dit doel te bereiken en een aan Theodoor van Berckel gewijde stadhuispenning is hiervoor de beste vorm.

Iets over de artistieke waarde van zijn werk

Vanuit mijn vak kan ik enigszins beoordelen welke moeilijkheden Van Berckel moest overwinnen gezien de technische beperkingen van die tijd. Stempels waarop munten en penningen werden geslagen, werden nog helemaal met de hand gemaakt. Desondanks bereikte hij een niveau waarmee hij een van de meest vakbekwame, zo niet dé bekwaamste, stempelsnijder van zijn tijd werd. Met name in het huidige België is zijn werk zeer gezocht.

Afb. 2: Penning door Th. Victor van Berckel t.g.v. het gouden huwelijk van de oud-president schepen van 's-Hertogenbosch Hendrik Bernard Martini en zijn vrouw Emilia van Schagen in 1774.

De reden van dit betoog is dat ik het plan heb opgevat om een herdenkingspenning te gaan uitgeven als een eerbetoon aan Theodoor Victor van Berckel. Het is een persoonlijk initiatief in samenwerking met mijn werkgever, Venrooy Goud- en Zilverindustrie, die dit project ondersteunt. Om het project écht goed te doen slagen heb ik verder de hulp nodig van het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch en dat is de reden dat ik mij tot u richt.

De zilversmidfamilie Van Berckel en hun betekenis voor 's-Hertogenbosch

Theodoor Victor van Berckel was een telg uit een oud adellijk geslacht dat sinds de middeleeuwen in 's-Hertogenbosch woonde. Vanaf ca. 1690 verdienden de grootvader en vader van Th. Victor hun brood als zilversmid. De Van Berckels onderhielden nauwe banden met het stadsbestuur en de schepenen bestelden regelmatig, zowel privé als voor de stad, zilveren siervoorwerpen bij de familie. Het Noordbrabants Museum heeft een collectie van dit zilverwerk in permanente expositie.

Afb. 3: Zilveren stratenmakerhamer in opdracht van het stadsbestuur gemaakt door Th. Everard van Berckel.

Het stadsbestuur bestelde, naast zilveren voorwerpen, grote aantallen zilveren en gouden penningen bij de familie Van Berckel. Zilversmeden waren in die tijd veelzijdige vaklieden die ook redelijk konden graveren en daardoor in staat waren om eenvoudige penningstempels te snijden. Toch werd de vervaardiging van de stempels meestal uitbesteed aan kundige graveurs uit andere steden, wat de kwaliteit ten goede kwam. De familie had een schroefpers en kon daarom in eigen werkplaats penningen voor de stad slaan.

Korte biografie van Theodoor Victor van Berckel

Grootvader Theodoor Caspar van Berckel en vader Theodoor Everard van Berckel waren meester zilversmid. Een werkstuk van Theodoor Everard is te zien in afbeelding 3. Voor kleinzoon Theodoor Victor leek ook een loopbaan te zijn weggelegd als zilversmid toen hij op elfjarige leeftijd leerling bij zijn vader werd. Toen de opleiding in 1757 voltooid was zorgde zijn vader er voor dat de jonge Victor een jaar lang leerjongen werd bij de graveur Johann Conrad Marmé in Kleef en daar bleek zijn talent voor het vak van stempelsnijder. De carrière van Th. Victor begon in zijn geboorteplaats 's-Hertogenbosch met de vervaardiging van een aantal schepenzegelstempels in 1759 en de eerste penningen in 1761 bestemd voor het stadsbestuur. Vanaf 1764 vestigde Th. Victor zich met zijn gezin in Rotterdam als zelfstandige graveur. In die tijd kreeg hij heel veel particuliere opdrachten (afb. 2) en hij maakte ook penningen voor het huis van Oranje (afb. 4).

Afb. 4: Penning t.g.v. de verloving van stadhouder Willem V met Wilhelmina van Pruisen (1767).

Hij onderhield nauwe contacten met zijn familie in onze stad en hij leverde de stempels voor de zilveren en gouden penningen van 's-Hertogenbosch.

Het talent van Th. Victor bleef niet onopgemerkt en in 1776 werd hij door de landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden, hertog Karel van Lorreinen (afb. 5), uitgenodigd om deel te nemen aan een concours om de vacature van graveur-generaal van de Brusselse Munt in te vullen.

Afb. 5: Prijsmedaille voor de Brusselse Academie des beaux arts uit 1788 met het portret van de landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden, hertog Karel van Lotharingen.

Th. Victor van Berckel was de beste van zes kandidaten en kreeg de aanstelling aan de Munt met het uitzonderlijke recht om ook voor eigen rekening te mogen werken. Dat stelde hem in de gelegenheid om penningen aan 's-Hertogenbosch te blijven leveren. Vanaf 1776 tot de inval van de Fransen zijn vrijwel alle munt- en penningstempels (en dus alle munten en penningen) die in het gebied van het huidige België werden gemaakt, van zijn hand. Hij stond in directe dienst van de opeenvolgende Habsburgse Keizers Maria Theresia, Joseph II,

Leopold II en Franciscus II die destijds onder andere heersten over het gebied dat grofweg het tegenwoordige België omvat.

In België is Van Berckel ook beroemd vanwege een prachtige serie munten die is uitgegeven tijdens de merkwaardige periode in de geschiedenis van België die de Brabantse omwenteling wordt genoemd. De Belgen maakten in 1789/90 een kortstondige revolutie door, waarbij de Oostenrijkse overheersers werden verdreven en de republiek der Verenigde Nederlandse (Belgische) Staten werd uitgeroepen. Binnen een jaar viel de republiek ten prooi aan chaos en kwamen de Oostenrijkers terug. Van Berckel bleef tijdens de revolutie (met toestemming van de Oostenrijkers) op zijn post en maakte een serie munten voor het nieuwe bewind (afb. 6). Dit zijn in feite de eerste munten van België in zijn huidige vorm en daarom zijn ze uitermate geliefd (en dus onbetaalbaar) bij Belgische muntverzamelaars.

Afb. 6: De “zilveren leeuw”, drie florijnenstuk van de Verenigde Belgische Staten uit 1790.

In 1794 namen de Fransen de macht over en het hele ambtelijke apparaat van Brussel werd naar Wenen geëvacueerd. Ook Van Berckel ging naar Oostenrijk waar hij nog enkele jaren als hoofdgraveur aan de Weense Munt heeft gewerkt. Na zijn werkzame jaren keerde Theodor Victor terug naar zijn geboortestad waar hij op 19 of 21 september 1808 overleed. De Van Berckels hadden een familiegraf in de “Janskerk” waar Th. Victor zijn rustplaats vond en hij is misschien wel de allerlaatste Bosschenaar die in de Sint-Jan werd begraven.

Iets over stadhuispenningen

Misschien heeft u wel eens van vroedschapspenningen gehoord? Gedurende de hele 18de eeuw werden in 's-Hertogenbosch speciale penningen geslagen die bestemd waren als presentiegeld voor het bijwonen van de raadsvergaderingen. De leden van het stadsbestuur kregen na afloop van elke vergadering een zilveren penning uitgereikt waardoor men gestimuleerd werd om de vergaderingen trouw bij te wonen.

De samenstelling van het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch week in die dagen af van de meeste andere steden in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De stad werd bestuurd door schepenen, gezworenen en raden. Daarnaast had de stad ook nog een of twee pensionarissen. In plaats van een burgemeester kozen de schepenen uit hun midden een president die enkele jaren het bewind voerde en daarna werd opgevolgd door een andere

schepen. Ook op het vlak van bevoegdheden waren er verschillen met andere steden. Dit is belangrijk om te melden omdat 's-Hertogenbosch daarom technisch gesproken geen vroedschap had. Stadhuispenningen zijn daarom de 's-Hertogenbossche equivalent van de vroedschapspenningen die in andere steden in de republiek werden geslagen.

Op een aantal van deze penningen komt daadwerkelijk een afbeelding van het Bossche stadhuis voor. In 1770 was het honderd jaar geleden dat de oude middeleeuwse gevel van het stadhuis werd vervangen door de gevel zoals wij die vandaag nog zien. Dit was reden tot het slaan van een nieuwe stadhuispuntenning. (afb. 7).

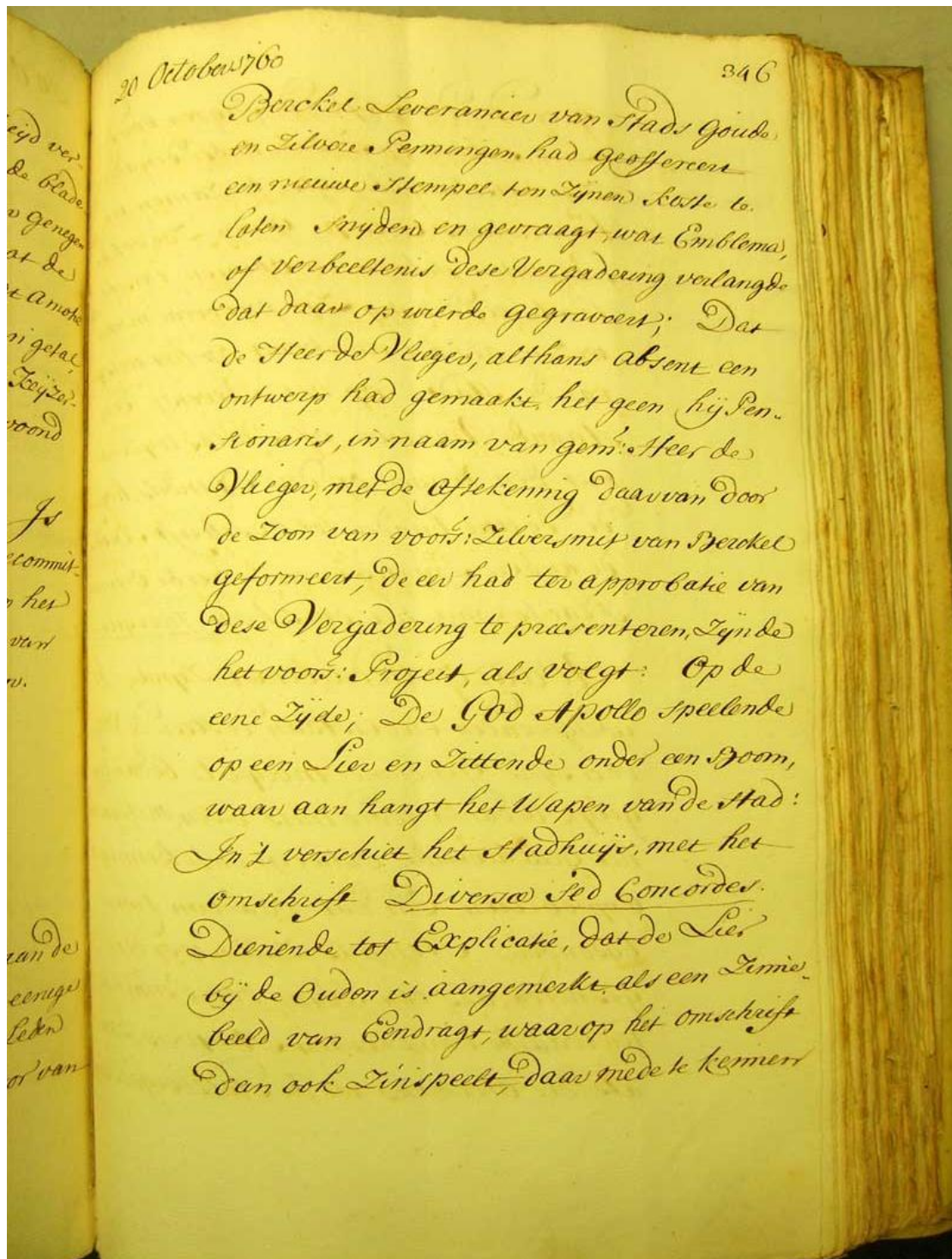
Afb. 7: De stadhuispuntenning van 1770.

De rol van de stadhuispuntenningen in het Bossche stadsbestuur van de 18de eeuw

In de 18de eeuw had het zilver (en goud) een veel hogere waarde dan tegenwoordig. Een puntenning van zilver was zijn waarde dan ook letterlijk in zilvergeld waard en je kon het daarom inwisselen tegen klinkende munt. Volgens de toen heersende gewoontes kregen leden van de gemeenteraad een onkostenvergoeding uitbetaald. Die werd meestal uitbetaald in geld. In 's-Hertogenbosch was dat in de 18de eeuw 14 stuivers. Toen de magistraat van 's-Hertogenbosch besloot tot het instellen van de stadhuispuntenning, werden ze geschroefd (= geslagen) op fijn-zilveren muntplaatjes die een waarde van ongeveer 14 stuivers hadden.

In de loop van de negentig jaar dat de stadhuispuntenning bestond zijn enkele tientallen verschillende ontwerpen verschenen. Vandaar dat er zo'n 80 à 90 verschillende varianten bekend zijn. In de 19de eeuw stelde de Bossche uitgever Hendrik Palier de eerste catalogus van alle bekende stadhuispuntenningen samen en deze publicatie werd in het laatste kwart van de 19de eeuw verbeterd door Jhr. M.A. Snoeck. Meestal was de reden van een nieuw ontwerp het feit dat stempels op den duur versleten waren en het kwam ook regelmatig voor dat een stempel brak.

Het stadsbestuur bedacht dan een nieuw "emblema" en gaf de Van Berckels opdracht nieuwe stempels te vervaardigen. De puntenning van 1761 is de eerste puntenning waarvan we zeker weten dat hij door Theodoor Victor is gemaakt. In de resolutie van 20 oktober 1760 in het schepenboek van dat jaar wordt het ontwerp beschreven (afb. 8).

Afb. 8: Het Bossche Schepenboek van 1760 over het ontwerp van de nieuwe stadhuispennig.

Verderop in de tekst wordt gesproken over de maker; Theodoor van Berckel Junior. Deze resolutie is daarmee, voor zover bekend, de vroegste geschreven bron waarin over het werk van Theodoor Victor van Berckel wordt gesproken. Op afbeelding 9 staat de penning afgebeeld waarover het in die resolutie gaat.

Afb. 9: De stadhuispenning van 1761, het eerste werkstuk van de jonge Th. Victor van Berckel.

Bossche stadhuispenningen zijn er, behalve de verschillen in ontwerp, in twee varianten, nl. de enkele en de dubbele. De enkele heeft een diameter van ca. 28 millimeter en de dubbele heeft een diameter van ca. 32 millimeter. De dubbele stadhuispenning is ook iets dikker dan de enkele en weegt twee keer zoveel. Beide varianten komen zowel in fijn zilver als in fijn goud voor. De enkele stadhuispenning was hoofdzakelijk bedoeld als presentiegeld voor de raad en de raadscommissies. De dubbele stadhuispenning werd gebruikt als relatiegeschenk, als erepenning, als beloning voor de vrijwillige brandweer, als prijs voor de beste leerlingen van de Latijnse school, enzovoort. De dubbele penning werd bovendien in de gouden versie uitgereikt als beloning aan hen die de houten gevel van hun huis vervingen door een stenen gevel.

Vroedschapspenningen in andere steden

De gewoonte om dit soort penningen uit te geven beperkte zich niet uitsluitend tot 's-Hertogenbosch, ook andere steden zoals Rotterdam, Den Haag, Delft, Gouda en Leeuwarden, gaven vroedschapspenningen uit. In sommige steden worden ze tegenwoordig nog sporadisch ingezet. In Delft krijgen nieuwe raadsleden bij hun installatie een vroedschapspenning uitgereikt. 's-Hertogenbosch heeft tegenwoordig geen officiële stadhuispenning meer, maar er zijn wel verschillende andere (ere)penningen die worden uitgereikt. **Het unieke van 's-Hertogenbosch is dat dit beloningssysteem in onze stad het langst ononderbroken in gebruik is geweest. En met ruim honderdduizend penningen heeft 's-Hertogenbosch ook qua hoeveelheid het record gebroken.** Er kwam pas een eind aan toen de Fransen aan het eind van de 18de eeuw de macht in ons land overnamen.

De nieuwe stadhuispenning

Kort samengevat hield de uitgifte van stadhuispenningen aan het einde van de 18de eeuw op. De familie Van Berckel leverde deze penningen aan de stad, Theodoor Victor was de beroemdste in zijn familie en van hem gedenken we in september de 200ste sterfdag.

Voor u ligt het ontwerp van een herdenkingspenning als eerbetoon aan Theodoor Victor van Berckel in de stijl van de oude stadhuispenningen van 's-Hertogenbosch. Het is de bedoeling om aan de hand van dit ontwerp stempels te maken waarop in lijn met de traditie stadhuispenningen worden geslagen. De nieuwe stadhuispenning wordt in september gepresenteerd.

STADHUISPENNING 'S-HERTOGENBOSCH

LEI LENAERTS - AUGUSTUS 2008

Afb. 10: *Ontwerp nieuwe stadhuispenning t.g.v. de tweehonderdste sterfdag van Theodoor Victor van Berckel.*

Stadhuispenningen werden vroeger in opdracht van het stadsbestuur uitgegeven en er werd een officieel raadsbesluit genomen waardoor er de goedkeuring van de raad op rustte. **Op de penning verscheen hiervoor de afkorting S.C. – Senatus Consulto, wat vrij vertaald “met goedkeuring van de raad” betekent.**

Het zou daarom geweldig zijn als het huidige stadsbestuur het initiatief van de nieuwe stadhuispenning formeel zou steunen door het ontwerp aan de Raad voor te leggen en het door middel van een raadsbesluit te bekrachtigen.

Hiermee wordt een oude Bossche traditie (eenmalig?) in ere hersteld. Ik vraag u niet om te investeren in de penning. Het gaat mij uitsluitend om het “senatus consulto”. Maar het zou natuurlijk fantastisch zijn als de penning aan het einde van een raadsvergadering rond 21 september zou worden aangeboden aan de burgemeester of nog beter: uitgereikt aan alle presente raadsleden.

Nadere toelichting van de nieuwe stadhuispemning

De pemning heeft een diameter van 28 mm. en wordt in zilver en eventueel in goud geslagen.

De voorzijde is gebaseerd op de stadhuispemning van 1770 (afb. 7). Op de nieuwe pemning staat het portret van Theodoor Victor van Berckel met op de achtergrond het stadhuis. In het omschrift staat zijn naam en de herdenkingsdata. In de afsnede staat SILVADUCIS S.C.

De keerzijde is gebaseerd op de stadhuispemning van 1785 van Theodoor Victor (afb. 11) met het stadsgezicht vanaf het zuiden bezien. Op de nieuwe versie staat het stadsgezicht afgebeeld gezien vanaf het Bossche Broek met op de voorgrond Bastion Oranje en achter de stadsmuur een deel van het Paleis van Justitie, de spinhuiswal, de Sint-Jan en rechts de mast van KPN. Het omschrift luidt: “SI SENATUS POPULO ET POPULUS SENATUI UTERQUE FELIX” wat vrij vertaald betekent: “Indien de raad (goed) is voor het volk en het volk (goed) is voor de raad zijn beide gelukkig”.

Lei Lennaerts
's-Hertogenbosch
16 augustus 2008

Afb. 11: Keerzijde van de stempel uit 1785 gemaakt door Th. Victor van Berckel (collectie Koninklijke Munt België).